

ПОМИЛКИ ФІКСАЦІЇ ПОКАЗАНЬ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗАНЬ

MISTAKES OF TESTIMONY FIXING ON A PRETRIAL INVESTIGATION AS AN ELEMENT OF EVIDENCE FORMATION MECHANISM

Переверза О.Я.,

кандидат юридичних наук,

викладач Ізмаїльського навчального центру

Національного університету «Одеська юридична академія»,

завідувач кафедри права

Придунайської філії ПАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Стаття присвячена проблемам визначення механізму формування помилкових показань. Здійснюється аналіз окремих проблем фіксування показань у світлі новел Кримінального процесуального кодексу України, видів помилок показань, які створюються під час їх фіксації на досудовому слідстві як етапі формування показань. Робиться висновок щодо зміни тактики фіксування показань на досудовому слідстві для запобігання формування помилкових показань.

Ключові слова: помилки у показаннях, допит свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених та експертів, процес формування показань, фіксування показань, види помилок під час фіксування показань на досудовому слідстві, тактика фіксування показань.

Работа посвящена некоторым проблемам определения механизма формирования ошибочных показаний. Осуществляется анализ отдельных проблем фиксации показаний в свете новел Уголовного процессуального кодекса Украины, видов ошибок в показаниях, которые возникают во время их фиксации на досудебном следствии как этапе формирования показаний. Делается вывод о необходимости изменения тактики фиксации показаний на досудебном следствии для предупреждения формирования ошибочных показаний.

Ключевые слова: ошибки в показаниях, допрос свидетелей, потерпевших, подозреваемых, обвиняемых и экспертов, процесс формирования показаний, фиксация показаний, виды ошибок при фиксации показаний на досудебном следствии, тактика фиксации показаний.

The article is devoted to some problems of determining the mechanism of erroneous testimony formation. It carried out the analysis of some problems of testimony fixing according to the Criminal Procedure Code of Ukraine, types of erroneous testimonies, which appear in the course of testimony fixing on a pretrial investigation as the stage of their formation. It is concluded that there is a necessity to change the testimony fixing on a pretrial investigation in order to prevent the formation of erroneous testimonies.

Key words: erroneous testimony, interrogation of witnesses, victims, suspects, defendants and experts, testimony fixing, types of erroneous testimonies on a pretrial investigation, tactics of interrogation preparation, testimony fixing tactics.

Постановка проблеми. Показання різних учасників кримінального процесу є одним із основних джерел доказів. Згідно зі ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [1].

Допит – це один із різновидів спілкування, у процесі якого передається інформація. Відповідність цієї інформації об'єктивній дійсності залежить від того, наскільки адекватно допитувана особа передає наявну інформацію і наскільки правильно вона сприйнята тим, хто допитує.

Стан дослідження. Актуальність дослідження зумовлена тим, що 13 квітня 2012 р. Верховною Радою України було прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), у якому змінилася процесуальна регламентація проведення допиту як різновиду слідчої (розшуко-

вої) дії та з'явилися ст. ст. 103 «Форми фіксування кримінального провадження», 104 «Протокол», 107 «Застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження», 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій», 224 «Допит», 225 «Допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні», 226 «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи» [2].

У теорії кримінального процесу питання процесуальних основ допиту та формування показань розглянуте в багатьох працях таких учених, як О.В. Керевич, Н.І. Порубов, Н.В. Павлюк, С.В. Страхова та ін. [3; 4; 5; 6]. У криміналістичній літературі дослідженню тактики проведення допиту приділяли увагу криміналісти А.Н. Васильєв, Л.М. Карнеєва, А.А. Закатов, І.А. Колесник, Н.В. Павлюк, В.Ю. Шепітько та ін. [7; 8; 9; 10; 11; 12]. Не обійшли увагою цього питання і практичні працівники в інформаційних джерелах [13] та науково-практичних коментарях [14; 15]. Водночас відсутнє окреме обґрунтоване визначення помилок фіксації показань на досудовому слідстві у світлі новел КПК України

та засобів зміни тактики фіксування показань на досудовому слідстві для запобігання формування помилкових показань.

Метою статті є розв'язання деяких дискусійних проблем, які залишаються поза увагою вчених: визначення видів помилок фіксації показань на досудовому слідстві у світлі новел КПК України та засобів зміни тактики фіксування показань на досудовому слідстві для запобігання формування помилкових показань.

Виклад основного матеріалу. Фактичні дані, повідомлені у показаннях, набувають сили доказу тільки в тому разі, якщо вони зафіксовані в належній формі. Тому дуже важливо не допустити помилок під час фіксації показань.

Прийнятим 13 квітня 2012 р. КПК України введено деякі новели як щодо фіксування взагалі, так і стосовно фіксування показань. Так, в абзаці 2 ч. 3 ст. 104 КПК України прописано, що якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден із учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носіїві інформації, який додається до нього [2]. Тобто законодавець увів альтернативу протоколюванню тексту показань у протоколі на досудовому слідстві – технічний засіб. Доцільність цієї альтернативи та її обсяги ми обговоримо пізніше, після визначення видів помилок на досудовому слідстві під час фіксування показань за допомогою протоколу допиту.

Загальні вимоги, пред'явлені до протоколювання показань, добре описані в літературі, однак питання про помилки, що виникають при цьому, не знайшло суцільного і системного опису.

Усі подібні помилки можна розподілити на дві групи. *Перша група* помилок носить стилістичний характер. Ці помилки пов'язані з тим, що особа, яка фіксує показання, переводить усне мовлення на писемне, неусвідомлено допускаючи ряд неточностей. Аналіз цієї групи помилок юристи, як правило, не здійснювали. Цим питанням у деяких статтях займалися філологи. Юристи власне обмежувалися лише загальним нагадуванням про те, що особа, яка веде протокол, не завжди здатна точно, повно і водночас багатослівно та послідовно вести запис.

Якщо здійснити аналіз даних, які містяться в літературі, то можна виділити такі види помилок цієї групи:

1. У словосполученнях – існує «помилкове опущення, коли опускається обов'язковий компонент словосполучення» [16, с. 31], що призводить, зокрема, до помилкового тлумачення законодавчого положення. Наприклад, вислів «попередити про кримінальну відповідальність за дачу помилкових показань» є юридично неграмотним, оскільки за законом кримінальна відповідальність передбачена за дачу свідомо неправдивих показань.

2. У неправильному вживанні багатозначних слів – «вживання слів без урахування їх значення, а також у змішуванні варіантів багатозначного слова»

[17, с. 14]. Зокрема, є неправильним вживання словосполучення «обопільна бійка», оскільки слово «бійка» має значення «сварка, що супроводжується взаємними побоями», тому лексема «обопільний» тут є зайвою. Іноді відбувається змішування термінологічного і побутового значення слів. Наприклад, термін «синець» (рос. кровоподтек) не можна плутати з побутовим словом «синець» (рос. синяк). При цьому варто зробити висновок, що багатозначне слово необхідно вживати в об'єктивному (загальноприйнятому), а не суб'єктивному (зумовленому індивідом) розумінні.

3. Під час побудови речень. Наприклад, як однорідні члени речення помилково поєднуються сполучником «і» дві різні форми (дієприслівник і дієслово); у прагненні сформулювати розгорнуту думку в одному реченні занепадають принципи «узгодження, недопустимо збільшується дистанція між головними і залежними словами» [18, с. 29–30], що значною мірою може викликати труднощі в розумінні змісту написаного або призвести до його перекручування.

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що важливо не допускати вказаних помилок, адже «мова впорядкована таким чином, що залежно від того, як сказано, може змінитися і те, що сказано» [19, с. 31]. Питання про мову протоколу аналізується в коментарі до ст. 104 КПК України за редакцією В.М. Тертишника [15].

Друга група помилок, які виникають під час фіксації показань, називається значенневими помилками. У літературі неодноразово вказувалося на те, наскільки важко дотриматися вимог, які раніше були прописані у ст. 170 КПК України (1960 р.) про запис показань «по змозі дослівно» [5, с. 347], аналізувалися способи фіксації показань слідчим (у процесі допиту, після допиту, за епізодами) [20, с. 363–364; 4, с. 203], особливості і недоліки кожного з них. У літературі обґрунтовано робиться висновок про те, що протокол допиту – це не стенограма, але водночас слідчий у протоколі повинен записати зміст показань по змозі максимально близько до висловів допитуваного, оскільки якщо слідчий не буде дотримуватися цього правила, то допитувана особа може заявити: «Я такого не говорив» [5, с. 249].

Крім того, через те, що показання даються в усній формі, їх просто неможливо записати дослівно, оскільки усне мовлення «за кількістю інформації не рівнозначне письмовому» [5, с. 248]. Воно, по-перше, неорганізоване, по-друге, у лінгвістичному аспекті далеке від літературного мовлення і наближається до побутового розмовного мовлення, по-третє, характеризується підвищеною значущістю інтонації і логічного наголосу, по-четверте, містить велику кількість інформації, яка йде не мовними каналами, а через жести та міміку. Протокол допиту – це «його концепт, у якому словесна інформація не втрачається, а лише ущільнюється. При цьому скорочується лише обсяг знань за повного зберігання їх значущості» [5, с. 249]. У процесі скорочення і переведення жестів та міміки на папір можуть виникнути істотні

помилки фіксації показань, які належать до значенневих помилок. Систематизуючи зазначені помилки, ми розділили їх на такі групи:

1. Стилїзація протоколів допиту. А.Е. Брусилівський це вище назвав «гіпнозом документа, тобто ту зовнішню переконливість зв'язно складеного протоколу, яка часто знаходиться у кричущому протиріччі з дійсністю та заперечуваністю його змісту». Далі він, розвиваючи свою думку, говорить: «<...> забуваєш, що це лише показання 8–9-річної дівчинки <...> воно здається відбитком самої істини» [21, с. 40–47]. Детально про особливості фіксування показань неповнолітніх ідеться в дослідженні Н.В. Павлюк [4, с. 201–208].

2. Прикрашання і надолуження за рахунок інших даних. Особа, яка власноручно пише показання у протоколі допиту, може їх прикрасити, заповнити фактами, яких насправді не було. Буває, що особа, яка веде допит, записуючи показання у протоколі, частково заповнює прогалини усних показань даними, відомими тому, хто веде допит, з інших матеріалів справи [5, с. 247]. У зв'язку із цим також недопустимо, щоб під час складання протоколу мали місце посилення або, навпаки, ослаблення відтінків сказаного, які відбивають суб'єктивну оцінку слідчим показань, що залежить від ставлення слідчого до допитуваного [5, с. 247].

3. Пропуски. Як уже раніше було зазначено, протокол допиту – це конспект, що відбиває весь хід допиту, де зображено процес подання доказів, зміна позиції допитуваного. Тому від того, що саме відбере слідчий для фіксації, як зафіксує, залежить не тільки обсяг, але і зміст інформації, викладеної у протоколі допиту, її повнота і достовірність.

На складність «подолання помилок і недоліків, пов'язаних із добором слідчим інформації, що фіксується у протоколі допиту», вказує М.А. Петухівський [22, с. 142]. Цю складність розкриває Ю.В. Ідашкін, який пояснює, що слідчий записує зміст показань «у тому вигляді, у якому ним цей зміст розуміється. Однак у будь-якого слідчого є певна версія події, певне уявлення про неї, то нерідко це уявлення ніби «накладається» на показання» [23, с. 39].

Водночас, якщо особа, яка веде допит, під час фіксації показань почне вважати, що ті або інші фрази не вписуються у сформовану нею версію події, і не зафіксує їх у протоколі допиту, а потім виявиться, що ці фрази мають істотне значення для справи, заповнити цей пропуск, як правило, буде неможливо, оскільки особа, яка дає показання, на повторному допиті може цих фраз не повторити.

Якщо перша група помилок є характерною для багатьох документів – журналу судового засідання, ухвали або вироку, постанов, обвинувального акту і ряду інших, то друга група характерна тільки для протоколювання показань.

Під час протоколювання показань у суді, коли у процесі досудового розслідування постало питання про допит важко хворого потерпілого або свідка за клопотанням сторони кримінального провадження чи представника юридичної особи, варто зазначити,

що в ситуації допиту важко хворого свідка чи потерпілого під час виїзного судового засідання, згідно з ч. 2 ст. 255 КПК України [2], протоколювання в загальноприйнятому вигляді провести неможливо, оскільки, відповідно до ч. 1 цієї статті, допит проводиться за правилами судового розгляду, для якого характерний тільки технічний запис процесу судового засідання.

Практичні робітники можуть зіткнутися з деякими проблемами фіксування у разі виїзного судового засідання за допомогою технічних засобів, бо вони мають бути оснащені портативними засобами для фіксування. Фактично особа, яка допитує та формулює питання, своє та чуже усне мовлення не переводить у письмове мовлення взагалі. Їй залишається лише покладатися на технічний запис. У разі технічних помилок під час запису або псування апаратури фактично не буде альтернативного джерела інформації у провадженні, а здійснити повторний допит може бути неможливо. В умовах такого виїзного судового засідання у процесуальному сенсі фактично не визначено особу, яка б займалася протоколюванням показань, оскільки суддя зайнятий організацією проведення допиту, формулюванням питань і сам безпосередньо не займається переведенням свого і чужого усного мовлення в письмове, а на секретаря судового засідання, згідно зі ст. 73 КПК України [2], такі обов'язки не покладені взагалі.

Таким чином, після розгляду видів помилок під час фіксування показань на досудовому слідстві необхідно вказати заходи, які би допомогли запобігти появі таких видів помилок. На нашу думку, для подолання стилістичних та значенневих помилок потрібно, по-перше, більше уваги приділяти формуванню навичок протоколювання у процесі проведення практичної підготовки майбутніх слідчих та прокурорів; по-друге, необхідно інформувати практичних працівників про зазначені види помилок у формуванні показань; по-третє, слід частіше використовувати на досудовому слідстві можливості технічних засобів фіксування показань, тому що згідно із ч. 1 ст. 107 КПК України ініціатором технічного запису є особа, яка проводить процесуальну дію, або клопотання учасника процесуальної дії [2]. Крім того, законодавець, як зазначалося раніше, прописав, що під час проведення технічного запису текст показань може не заноситися до протоколу допиту, якщо проти цього ніхто не заперечує. У цій ситуації можуть бути деякі «зловживання» зі сторони слідчого органу досудового розслідування, керівника органу досудового розслідування, прокурора, які для прискорення процесу допиту обмежаться тільки технічним записом тексту показань. А учасник слідчої дії через неусвідомлювання факту, що він може заперечувати проти цього, не буде такий факт оскаржувати. У такому разі постає проблема, пов'язана з тим, що підозрюваний, потерпілий, свідок чи експерт можуть реалізувати своє право на ознайомлення з протоколом допиту та підписати його, згідно з п. 10 ч. 3 ст. 42, п. 4 ч. 2 ст. 56, п. 7 ч. 1 ст. 66 КПК України [2], тільки у плані ввідної та заключної частин про-

токолу. Технічний запис він може тільки прослухати. Практичним працівникам буде складно здійснювати фіксування кожного допиту на окремий носій інформації, щоб допитувана особа могла засвідчити своїм підписом на упаковці носія технічного запису ідентичність запису. Крім того, такий технічний запис показань, як виходить із аналізу абз. 3 ч. 9 ст. 224 КПК України [2], можливо, буде потрібно потім оголосити під час одночасного допиту двох та більше осіб. Хоча, без сумніву, застосування технічного запису допомагає подолати помилки фіксування показань на досудовому слідстві.

На нашу думку, потрібно внести зміни до абз. 2 ч. 2 ст. 104 КПК України, зобов'язавши особу, яка проводить допит, в обов'язковому порядку вести протокол допиту у традиційному розумінні та не обмежуватися тільки технічним записом.

Висновки. По-перше, усі помилки фіксування показань потрібно поділити на стилістичні (у словосполученнях, у неправильному вживанні багатознач-

них слів, у побудові речень) та значеннєві (стилізація протоколів допиту, прикрашання і надолуження за рахунок інших даних, пропуски).

По-друге, для поліпшення тактики протоколювання показань потрібно більше уваги приділяти формуванню навичок протоколювання у процесі проведення практичної підготовки майбутніх слідчих та прокурорів; необхідно інформувати практичних працівників про зазначені види помилок під час формування показань; частіше використовувати на досудовому слідстві можливості технічних засобів фіксування показань. Крім того, потрібно більш детально визначити на законодавчому рівні у ст. 225 УПК України процедуру фіксування показань у разі виїзного судового засідання під час допиту свідка та потерпілого, а також змінити абз. 2 ч. 2 ст. 104 КПК України, зобов'язавши особу, яка проводить допит, в обов'язковому порядку вести протокол допиту у традиційному розумінні та не обмежуватися тільки технічним записом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : portal.rada.kiev.ua/http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Керевич О.В. Застосування технічних засобів фіксування за новим КПК України / О.В. Керевич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична». – 2013. – № 1. – С. 367–374.
4. Павлюк Н.В. До питання про застосування науково-технічних засобів під час фіксування показань неповнолітніх / Н.В. Павлюк // Питання боротьби зі злочинністю : збірник наукових праць – Вип. 26. – Х. : Право, 2013. – С. 201–209 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/6233>.
5. Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве / Н.И. Порубов. – Минск : Вышэйшая школа, 1973. – 367 с.
6. Страхова С.В. Актуальні проблеми застосування положень Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих слідчих дій / С.В. Страхова // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 2. – С. 107–111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lsej.org.ua/index.php/nomeri-zhurnalu?id=23>.
7. Васильев А.Н., Карнеева Л.М. Тактика допроса при расследовании пре ступлений / А.Н. Васильев, Л.М. Карнеева. – М. : Юрид. лит., 1970. – 208 с.
8. Закатов А.А. Ложь и борьба с ней / А.А. Закатов. – Волгоград : Нижневолжск. книжн. изд-во, 1984. – 192 с.
9. Колесник І.А. Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І.А. Колесник ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2010. – 19 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.
10. Павлюк Н.В. Типові помилки в показаннях неповнолітніх: сутність і види / Н.В. Павлюк // Проблеми законності : збірник наукових праць. – Вип. 106. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2010. – С. 254–260 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/2992>.
11. Шепітько В.Ю. Довідник слідчого / В.Ю. Шепітько. – 4-е вид. перероб. і допов. – Х. : Одиссей, 2013. – 232 с.
12. Криміналістика : [підручник.] / [В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітько. – 5-е вид. переробл. і допов. – К. : Ін Юре, 2016. – 640 с.
13. Острійчук О.П. Показання в системі процесуальних джерел доказів / О.П. Острійчук // Юридичний журнал. – 2013. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.poltava.ua/index.php?id=pokazannya-v-sistem-procesualnih-dzherel-dokaziv>.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1584072058311/pravo/kriminalniy_protsesualniy_kodeks_ukrayini_naukovo-praktichniy_komentar.
15. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / В.М. Тертишник. – К. : Алерта, 2014. – 768 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://4vuz.com.ua/book_24.html.
16. Яцюк Т. О точности словосочетаний в языке права / Т. Яцюк // Советская юстиция. – 1991. – № 5. – С. 31.
17. Губаева Т.В. Слово и его значение. Многозначность слов / Т.В. Губаева // Советская юстиция. – 1988. – № 13. – С. 14.
18. Губаева Т.В. Предложение, его свойства и виды / Т.В. Губаева // Советская юстиция. – 1989. – № 7. – С. 29–30.
19. Губаева Т.В. Язык и стиль приговора / Т.В. Губаева // Советская юстиция. – 1989. – № 1. – С. 31–32.
20. Криміналістика : [підручник.] / В.В. Пяковський, Ю.М. Черноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексеев та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 544 с.
21. Брусиловский А.Е. Судебно-психологическая экспертиза. Её предмет, методика, пределы. – Ленинград : Юрид. изд-во, 1929. – 104 с.
22. Петуховский М.А. О тактическом значении протоколов допроса в расследовании / М.А. Петуховский // Труды высшей школы МООП. – Вип. 15. – М., 1967. – С. 140–147.
23. Идашкин Ю.В. Криминалистика и психология / Ю.В. Идашкин // Вопросы криминалистики. – Вип. 2. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 31–44.